

СЕКЦІЯ 1 КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7:355.271-042.3(477)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-1-1>

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ

Зверховська Валентина Францівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри судової медицини та права
Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова
artemlove2005@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0738-6746

Мета наукової статті полягає у дослідженні впливу воєнного стану на циркуляцію конституційних прав громадян в Україні, а також пошук правових механізмів, які б могли забезпечити баланс між обмеженням прав та необхідністю захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки. Крім цього, також сформовано загальні принципи вдосконалень правового регулювання з приводу окресленого питання.

Методи, що застосовані під час дослідження цієї теми, – це насамперед системний аналіз та метод порівняння, логічного та структурного аналізу, що залучались для вивчення механізмів обмеження прав в умовах воєнного стану. Також було використано міждисциплінарний підхід, що включає аналіз норм Конституції України та спеціального законодавства про правовий режим воєнного стану.

Результатом статті стало проведення аналізу з приводу правового режиму воєнного стану в Україні, що має чіткі нормативно-правові основи, які дозволяють обмежувати певні права громадян для забезпечення безпеки держави. Також виокремлено підстави та мету введення воєнного стану, його особливості проведення та порядок запровадження. Зазначено специфіку обмеження прав та свобод осіб та виокремлено, які права категорично не можуть бути обмеженими. Проаналізовані різні думки наукової спільноти та виокремлено позицію автора з приводу цього питання. Аналіз практики показав важливість дотримання принципів законності, пропорційності та легітимності у разі впровадження обмежень. Також важливим результатом є й те, що порівняння з міжнародним досвідом виявило можливості для вдосконалення українського законодавства через адаптацію найкращих практик.

Висновки. Питання воєнного стану є досить актуальним для сьогодення та стає чималим викликом для правової системи України, адже необхідно балансувати між забезпеченням громадянам захисту прав та свобод та потребою в захисті й національних інтересів. Тому для ефективного регулювання зазначених питань необхідно вдосконалення законодавчих механізмів шляхом правотворчості, що сприятиме лише зміцненню принципу верховенства права та захисту конституційних прав, що мають та гарантуються громадянам такої країни.

Ключові слова: обмеження прав, верховенство права, законність, збройна агресія, права і свободи громадян, пропорційність.

THE IMPACT OF MARTIAL LAW ON THE CONSTITUTIONAL RIGHTS OF CITIZENS

Zverkhovska Valentyna Frantsivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Forensic Medicine and Law Department
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya
artemlove2005@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0738-6746

The purpose of the scientific article is to study the impact of martial law on the circulation of constitutional rights of citizens in Ukraine, as well as legal mechanisms that could ensure a balance between the restriction of rights and the protection of state sovereignty, territorial integrity and national security. In addition, general principles for improving legal regulation regarding the outlined issue have also been formed.

The methods used in the study of this topic are primarily system analysis and methods of comparison, logical and structural analysis, which were used to study the mechanisms of rights restriction under martial law. An interdisciplinary approach was also used, including the analysis of the norms of the Constitution of Ukraine and special legislation on the legal regime of martial law.

The result of the article was an analysis of the reason for the legal regime of martial law in Ukraine, which has clear normative and legal foundations that allow limiting certain rights of citizens to ensure the security of the state. The basis and purpose of introducing martial law, its specifics and the procedure for implementation are also highlighted. The specifics of the restriction of the rights and freedoms of individuals are indicated, and the rights that cannot be restricted categorically are highlighted. Different opinions of the scientific community are analyzed and the author's position on this issue is highlighted. The analysis of practice showed the importance of observing the principles of legality, proportionality and legitimacy when implementing restrictions. Also, the result is that the comparison with international experience revealed opportunities for improving Ukrainian legislation through the adaptation of best practices.

Conclusions. The issue of martial law is quite relevant for today and becomes a significant challenge for the legal system of Ukraine, however, it is necessary to balance between ensuring protection of rights and freedom of citizens and the need to protect national interests. Therefore, for the effective regulation of these issues, it is necessary to improve the legislative mechanisms through law-making, which will only contribute to the strengthening of the principle of the rule of law and the protection of the constitutional rights that citizens of this country have and are guaranteed.

Key words: *limitation of law, rule of law, legality, armed aggression, rights and freedoms of citizens, proportionality.*

Вступ. Захист прав і свобод людини є одним із ключових завдань будь-якої демократичної держави. Відповідно, на рівні фундаментального законодавства тієї чи іншої держави закріплюються базові принципи свободи, рівності та гідності, які стають безпосередньо важливим фактором суспільного розвитку. В Україні таким фундаментальним законом є Конституція, де передбачений перелік прав та свобод громадян. Але, з іншого боку, також існують і норми, які окреслюють, що в умовах надзвичайних ситуацій, таких як війни або техногенні катастрофи, держави часто змушені тимчасово обмежувати раніше зазначені права людей задля збереження національної безпеки та забезпечення суспільного порядку. Прикладом такого правового механізму обмеження прав є воєнний стан, що у своїй сутності дозволяє реалізовувати комплекс заходів для захисту від зовнішньої агресії або внутрішньої дестабілізації.

Актуальність вибраної теми зумовлена особливістю регулювання воєнного стану та важливістю того, що введення такого стану впливає на широкий спектр конституційних прав громадян, зокрема свободу пересування, свободу слова, право на мирні зібрання тощо. За таких умов необхідністю є дотримання принципів верховенства права та забезпечення пропорційності між обмеженнями прав і потребами національної безпеки. Російське вторгнення на територію України лише підсилює важливість та новизну дослідження такого правового режиму та визначення того, наскільки пропорційно та ефективно діє така система. Саме з цих причин окреслена тема є, безумовно, актуальною та потребує глибокого дослідження з урахуванням аналізу українського законодавства, міжнародного досвіду і зазначення можливості вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Проблематика впливу воєнного стану на конституційні права громадян є об'єктом вивчення як у наукових, так і в практичних дослідженнях. Чимала кількість учених намагається глибоко дослідити це питання та знайти загальний підхід до розв'язання питання, а з кожним роком лише збільшується кількість наукових праць на зазначену тематику. Проблеми пропорційності обмеження

прав під час воєнного стану висловлювали такі вчені, як: Ю. Закомірня, Д. Тихомиров, Д. Сокол, А. Калінюк, Д. Гета, К. Кисильова, Я. Ковач, С. Цебенко, А. Гаврик, В. Свердліченко, М. Соболев, В. Орленко, А. Моца, В. Моца та чимало інших. Особлива увага наукової спільноти до цього питання виникла нещодавно, з моменту військової агресії зі сторони Російської Федерації, але насправді питання й досі потребує дослідження та аналізу, щоб визначити найкращий підхід до визначення балансу між поняттям воєнного стану та обмежених прав громадян.

Методологічну основу цієї наукової статті становить міждисциплінарний підхід, що включає аналіз положень Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та міжнародних практик, а також порівняльно-правовий метод, системний метод та аналіз.

Метою роботи є дослідження впливу правового режиму воєнного стану на конституційні права людини шляхом поетапного аналізу українського законодавства у цій сфері, вивчення міжнародного досвіду обмеження прав під час надзвичайних ситуацій, а також у результаті дослідження формулювання рекомендаційних висновків щодо вдосконалення правового регулювання для забезпечення балансу між національною безпекою та дотриманням основних прав громадян.

1. Загальна характеристика правового режиму воєнного стану

Будь-яка демократична держава рано чи пізно стикається з питанням введення на території надзвичайного або воєнного стану, натрапляючи при цьому на проблеми обмеження прав громадян. Безумовно, права людини є невід'ємною основою сучасного суспільства, де гарантуються свобода, рівність, повага до честі та гідності. Це базові правові принципи, які є вагомими у теперішньому світі. Зазначені вище права забезпечують свого роду баланс між свободою індивіда та інтересами суспільства, а їх захист є одним із ключових обов'язків держави. В Україні права і свободи людини та громадянина закріплені у Конституції, де зазначається у ст. 21, що всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах, або у ст. 24 передбачається, що громадяни мають рівні конституційні права

і свободи та є рівними перед законом, або ст. 27 окреслює право на життя, а ст. 34 – право на свободу слова та інформації (Конституція України, 1996). Усі ці та багато інших прав, які зазначаються у другому розділі Конституції, є невідчужуваними та непорушними.

Однак за певних надзвичайних обставин, таких як збройний напад або загроза національному суверенітету, держави можуть запроваджувати тимчасові обмеження певних прав з метою захисту безпеки та громадського порядку. І воєнний стан є прикладом такого правового механізму, що дозволяє державі адаптувати свої правові інструменти до кризових умов. З огляду на те, що такого роду стан вносить значний вплив на суспільство та правову систему, розуміння сутності, підстав і характеристик воєнного стану є надзвичайно важливим.

Першочергово необхідно зазначити визначення цього поняття, яке закріплено у Законі України «Про правовий режим воєнного стану», де сказано, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (Закон України «Про правовий режим воєнного стану», 2015).

Такий правовий режим покликаний забезпечити ефективну реакцію держави на виникнення загрози, які можуть поставити під сумнів її стабільність та національну безпеку. Важливим аспектом є те, що запровадження воєнного стану регулюється як Конституцією України, так і спеціальними нормативно-правовими актами. Усе це створює правову базу для впровадження обмежень, які, попри свій винятковий характер, мають бути чітко визначеними та відповідати принципам пропорційності й законності.

Підставами для запровадження воєнного стану є обставини, що несуть лише реальну загрозу суверенітету чи територіальній цілісності держави, прикладом таких дій може бути: збройний напад, загроза військової агресії, диверсійна діяльність або внутрішні збройні конфлікти. Важливим фактом є те, що для такого стану необхідна обґрунтованість потреби в введенні його в дію, усі причини та підстави зазначаються в Указі Президента України.

Не менш складною є й процедура впровадження воєнного стану. Такий порядок закріплений у статті 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Першим етапом є внесення пропозиції про введення воєн-

ного стану, яка подається Радою національної безпеки й оборони України Президенту, який у разі ухвалення відповідного позитивного рішення видає указ та звертається до Верховної Ради для його затвердження. Після затвердження указ набирає чинності разом із відповідним законом щодо затвердження такого указу Президента України. Також варто зауважити, що воєнний стан може застосовуватись як на всій території України, так і в окремих місцевостях (Закон України «Про правовий режим воєнного стану», 2015).

Загалом з усього викладеного можна зрозуміти, що воєнний стан є багатограним правовим механізмом, який передбачає цілу низку специфічних заходів. До ключових ознак цього явища належать насамперед тимчасовість його запровадження, тобто такий режим може вводиться на визначений строк, але також може бути продовжений за необхідності. Не менш важливою ознакою є й пропорційність обмежень прав та свобод, що мають відповідати рівню загрози, що виникла. Ну і, звісно, легітимність усіх дій, що безпосередньо повинні відповідати нормам законодавства, з обов'язковим дотриманням принципу верховенства права.

Нині всі загальні характеристики воєнного стану вже викладені та варто зазначити, що питання впровадження воєнного стану є важливим не лише для національного рівня, але й для міжнародного права, відіграє чималу роль. Різні країни мають власний досвід і правові механізми реагування на надзвичайні ситуації, які виникають в умовах воєнної агресії або загрози національній безпеці. Та насправді дослідження різних досвідів допоможе знайти вдосконалення для національного законодавства, адже Україна є частиною міжнародної спільноти.

Звісно, варто взяти до уваги таку країну, як США, але насправді введення воєнного стану там застосовується досить рідко та зазвичай це відбувається не на федеральному рівні, а на рівні штату, тобто локально. Але зазначена країна є досить досвідченою у введенні надзвичайного стану у відповідь на епідемії, кризи або природні катастрофи. Попри нечасте впровадження воєнного стану, там це питання досить чітко регламентовано на законодавчому рівні.

У США федеративний устрій забезпечує розподіл влади між федеральним урядом і окремими штатами. Це означає, що в умовах надзвичайного стану, включаючи воєнний стан, рішення можуть прийматися на рівні штатів, що має значний вплив на реалізацію заходів. Наприклад, під час Другої світової війни та після терористичних атак 11 вересня 2001 року штати мали можливість впроваджувати власні обмеження та заходи безпеки, які доповнювали федеральні рішення (Власенко, 2024: 399). Такий підхід допомагає врегулювати питання регіональної автономії та забезпечити оперативну реакцію на локальні виклики, що виникають під час надзвичайних ситуацій.

Насправді в Україні також передбачена можливість введення воєнного стану у регіонах і практика така також існує, а саме

Указ Президента України від 26 листопада 2018 року про введення воєнного стану терміном на 30 днів, але лише в десяти областях, розташованих поблизу кордону з Російською Федерацією, узбережжя Чорного та Азовського морів. Це сталося після інциденту в Керченській протоці, де російські військові захопили українські кораблі та моряків (Указ Президента України, 2018). Але потрібно зазначити, що закон дає широкі повноваження центральним органам влади, зокрема Президенту України та уряду, для забезпечення оборони країни та підтримання громадського порядку. А от стосується регіонального рівня, місцеві органи влади можуть здійснювати деякі управлінські функції, але їхня роль є досить обмеженою. Варто зауважити досвід такої країни, як США, та вдосконалити питання введення воєнного стану на локальному рівні, що дозволить більш ефективно та швидко реагувати на різного роду обставини, при цьому зберігаючи загальнодержавну координацію.

На думку автора, запровадження більш гнучких механізмів для регіонального управління в умовах воєнного стану дозволить враховувати локальні особливості та специфіку загроз, зокрема в прикордонних або стратегічно важливих районах, що потребують оперативного реагування на місцевому рівні.

2. Особливості обмеження конституційних прав громадян під час воєнного стану

Як уже вдалося дослідити раніше, воєнний стан – це правовий режим, запровадження якого потребує балансу між забезпеченням національної безпеки та дотриманням конституційних прав і свобод громадян. В умовах підвищеної загрози державному суверенітету та територіальній цілісності можуть виникати ситуації, коли окремі права тимчасово обмежуються задля захисту суспільства. Варто більш детально дослідити природу таких обмежень та їхню пропорційність і відповідність усім загальновідомим принципам.

Стаття 64 Конституції України передбачає, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Та одразу друга частина такої статті окреслює так звані випадки обмежень, тобто в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, але не менш важливим є й те, що не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 (Конституція України, 1996).

Також не менш важливим є звернення до норми у міжнародному акті, а саме Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де у ч. 2 ст. 11 вказано, що здійснення прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (Європейська конвенція з прав людини, 1950). Хоча ця норма і визначає допустимість обмежень, але цікавим є межа поняття «необхідність», адже немає чіткого тлумачення, що створює простір для різних правових підходів та судових рішень у визначенні законності таких обмежень. Однак із цього можна зробити висновок, що будь-які обмеження

прав і свобод громадян повинні бути не лише обґрунтованими, але і строго обмеженими рамками, встановленими як національним, так і міжнародним правом. Тому першим поліпшенням та вдосконаленням національного законодавства України є окреслення поняття «необхідність», що своєю чергою створить і певні рамки для обмежень.

Надалі доцільно детальніше розглянути конкретні приклади обмежень прав і свобод громадян, які запроваджуються під час воєнного стану, аналізуючи їх відповідність принципам пропорційності та правомірності. Першим вагомим обмеженням, яке необхідно зазначити, є право на вільне пересування, це виражається у кількох формах, тобто військове командування має повне право на обмеження пересування та заборону руху транспорту, а також пересування осіб, що значно обмежене під час комендантської години. Під час воєнного стану людина також може бути фактично позбавлена права власності шляхом відчуження або вилучення майна в установленому законом порядку з подальшою повною компенсацією, що закріплено у Законі України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» (Закон України, 2012). Далі також варто зауважити й заборону проведення виборів та референдумів, що у результаті позбавляє громадян права на участь у прийнятті рішень та впливу на державні органи. До цієї низки обмежених політичних прав і свобод можна також віднести заборону проведення масових зборів та акцій. Такого роду обмеження більше націлені на збереження громадського порядку під час воєнного стану задля більш стабільної ситуації в країні. Воєнний стан також передбачає суттєве втручання у сферу приватного життя громадян шляхом здійснення контролю за засобами зв'язку, перевірку особистих речей, документів, транспортних засобів та житла. Насправді це лише частина з тих прав, які обмежуються, до цього списку також можна додати й обмеження трудових відносин, а саме на період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 43, 44 Конституції України, що встановлено Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (Закон України, 2022).

Усі ці та багато інших заходів обмежень, хоча й обґрунтовані необхідністю забезпечення безпеки та порядку, мають бути чітко врегульовані законом і відповідати принципу пропорційності, тобто не перевищувати межі, необхідні для досягнення поставлених цілей. Тому вважається за потрібне внесення змін до Закону про правовий режим воєнного стану, де буде чітко передбачено, які саме права можуть обмежуватись та якою мірою. Визначення меж таких обмежень та їх прозорі запровадження сприятимуть дотриманню балансу між безпекою держави та свободами громадян навіть в умовах надзвичайних ситуацій. Але автор також вважає важливим забезпечити належну поінформованість громадян про їхні права та можливі обмеження, щоб мінімізувати ризик порушення прав людини та зберегти довіру до органів влади. Це не лише зробить суспільство більш правовізнаним, але й водночас дасть шанс запобігти можливим зловживанням законом, коли обмеження використовуються не за призначенням або з порушенням правових норм.

Висновки. Питання впливу воєнного стану на конституційні права громадян є надзвичайно актуальним для України в умовах сучасних викликів, зокрема збройної агресії Російської Федерації. Воєнний стан як особливий правовий режим покликаний забезпечити національну безпеку та територіальну цілісність держави, водночас ставить перед суспільством і правовою системою чималий виклик – забезпечити баланс між захистом прав і свобод громадян та потребами держави у кризовий період.

У статті автором досліджено основні аспекти правового регулювання воєнного стану, порядок його введення, а також обмеження прав і свобод, які взагалі існують за таких умов. А також зацентровано увагу на необхідності дотримання принципів законності та пропорційності під час впровадження таких обмежень. Порівняльний аналіз міжнародного досвіду, зокрема США, засвідчив можливість використання найкращих практик для вдосконалення українського законодавства, а саме важливість запровадження більш гнучких механізмів для регіонального управління в умовах воєнного стану, що дозволить враховувати локальні особливості та специфіку загроз.

Важливим висновком стало розуміння того, що обмеження прав у межах воєнного стану має бути чітко врегульованим і прозорим, тобто першим етапом є розтлумачення понять необхідних та достатніх обмежень прав та поширення такої правової інформації у суспільстві, щоб підвищити рівень правосвідомості громадян. Необхідним вдосконаленням є внесення змін до Закону про правовий режим воєнного стану, де буде чітко передбачено, які саме права можуть обмежуватись та якою мірою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Власенко Д.А. Зарубіжний досвід забезпечення реалізації заходів правового режиму воєнного стану та можливості його використання в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Вип. № 2 (32). Ст. 396-404.

4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 26.11.2018. № 393/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018#Text>

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

6. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy (1996) [*Constitution of Ukraine*]: Law of June 28, 1996 № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>.

2. On the legal regime of martial law (2015). [*On the legal regime of martial law*]: Law of Ukraine of May 12, 2015 No. 389-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

3. Vlasenko, D.A. (2024). Zarubizhnyi dosvid zabezpechennia realizatsii zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [Foreign experience of ensuring the implementation of measures of the legal regime of martial law and the possibility of its use in Ukraine]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. Issue No. 2 (32), pp. 396–404.

4. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini (2018) [*On the introduction of martial law in Ukraine*]: Decree of the President of Ukraine of November 26, 2018 No. 393/2018. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018#Text>.

5. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (1950) [*Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*]: Council of Europe Convention of November 4, 1950. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

6. Pro peredachu, prymusove vidchuzhennia abo vyluchennia maina v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho chy nadzvychainoho stanu (2012) [*On the transfer, forced alienation, or seizure of property under the martial or state of emergency regime*]: Law of Ukraine of May 17, 2012 No. 4765-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>.

7. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu (2022) [*On the organization of labor relations under martial law*]: Law of Ukraine of March 15, 2022 No. 2136-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2025
The article was received 13 January 2024